



Könül AXUNDOVA,

“Azərbaycan Hava Yolları” ASC Milli Aviasiya Akademiyasının doktorantı

HAKİMLƏRİN STATUSUNUN ANLAYIŞI VƏ ƏLAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: hakim statusu, hakim, hüquqi status, hakimin toxunulmazlığı, hakimin hüququ.

Keywords: status of a judge, judge, legal status, inviolability of a judge, right of a judge.

Ключевые слова: статус судьи, судья, правовой статус, неприкосновенность судьи, право судьи.

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi əsasında təşkil edilərək hakimiyyət qollarının müstəqilliyinə və qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanır. Üç yerə bölünən dövlət hakimiyyət qollarından biri də məhkəmə hakimiyyətidir. Məhkəmə hakimiyyəti məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmələrin səlahiyyətləri hakimlərin fəaliyyəti ilə realizə olunur. Bu baxımdan hakimlər iştirak etdikləri hüquq münasibətlərində özünün müstəqil hüquq subyektliliyinə malikdirlər. Onların iştirak etdikləri hüquq münasibətlərinin məzmunu vəzifəli şəxslər kateqoriyasından biri kimi qanunvericilikdə öz əksini tapır.

“Hakimlərin statusu” termininin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında Milli Məclis tərəfindən barəsində ümumi qaydalar müəyyən edən məsələlərdən biri kimi 95-ci maddənin I hissəsinin 5-ci bəndində təsbit olunması bu hüquqi kateqoriyanın anlayışının müəyyən edilməsinin nəzəri əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı mühüm praktiki əhəmiyyətə malik olduğunu deməyə imkan verir. “Hakimlərin statusu” anlayışına formal-yuridik definisiya verilməsi, onun tərkib elementlərini müəyyən edilməsi həm də ona görə vacib əhəmiyyət daşıyır ki, bu anlayışın həddindən artıq geniş olması onun anlaşılması və ondan təcrübi baxımdan istifadə edilməsi mümkün olmur. Bundan başqa, hüquqi terminlərə anlayış-definisiya verilmədikdə bu, onun müxtəlif subyektlər tərə-

findən fərqli başa düşülməsinə və beləliklə də, hüquq realizə prosesində ciddi çətinliklərin yaranmasına, qanunçuluğun pozulmasına gətirib çıxara bilər.

“Hakimlərin statusu” anlayışını verməzdən əvvəl hüquq status anlayışının nəzəri baxımdan təhlil etmək faydalı olardı. Ümumhüquq nəzəriyyəsində hüquqi status dedikdə, insan və ya digər subyektlərin dövlət və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə faktiki halını əks etdirən hüquqi vəziyyəti kimi nəzərdən keçirməklə hüquqi statusu faktik ictimai münasibətlərin hüquqi forması qismində qəbul edilməsinə rast gəlmək olar. Bununla da statusu konkret subyektədən ayrılmadan onun əlaqə və münasibətlərində realizə olunduğu müdafiə edilmiş olur(7,145). M.N. Marçenko isə dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin statusunu onların Konstitusiya və ya qanunlarla təsbit edilmiş səlahiyyətlərinin və vəzifələrinin məcmusu kimi xarakterizə olunur. Ümumi hüquq sahəsində dövlət orqanları dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi üzrə hakimiyyət, idarəetmə və ədalət mühakiməsi funksiyalarını realizə edən hüququn müstəqil subyektini kimi çıxış edirlər. Dövlət orqanının hüquqi statusu onun səlahiyyətlərini özündə əhatə edir. Yalnız qanunda birbaşa göstərilmiş səlahiyyətlər (hüquq və vəzifələr) onun hüquqi statusunu təşkil edir. Dövlət orqanının öz səlahiyyət həddlərindən kənara çıxması və bu səlahiyyətləri müvafiq şərtlərlə həyata keçirməməsi hər bir halda qanunsuzluq sayılır. Qanunverici orqanın deputatları, idarəetmə orqanının vəzifəli şəxsləri, hakimlər və icra məmurları da qanunla müəyyən edilmiş hüquqi statusa malikdirlər və öz səlahiyyətləri çərçivəsində hərəkət etmək vəzifəsi daşıyırlar. Bu səlahiyyətlər çərçivəsində dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin qəbul etdiyi bütün qərarlar və həyata keçirdiyi hərəkətlər hü-



huquq subyektləri üçün məcburidir və hər kəs bu orqan və vəzifəli şəxslərin göstərişlərini yerinə yetirməlidirlər(8,244-245).

Ümumhüquq nəzəriyyəsinə hüquqi status anlayışı ilə bağlı müxtəlif mövqelər mövcuddur ki, belə fərqli mövqeləri hakim statusu anlayışına dair yanaşmalarda da özünü biruzə verir. Belə ki, bəzi müəlliflər belə bir mövqedən çıxış edirlər ki, bütün hüquq subyektləri üçün ümumi olan vahid hüquqi status anlayışı mövcuddur. Məhz bu anlayış əsasında hər bir konkret subyekt üçün onun hüquq münasibətlərinə daxil olmasından asılı olmayaraq mövcud olan hüquq və vəzifələrin məmuru özündə birləşdirən fərdi hüquqi status meydana gəlir. Bu yanaşma çərçivəsində təklif olunur ki, hüquq münasibətlərinə daxil olmadan da şəxsə aid olunan subyektiv hüquqlarını onun hüquqi statusuna daxil etmək lazımdır.

Başqa bir yanaşmaya görə hüquqi status anlayışına şəxsin subyektiv hüquqları istisna olmaqla konkret hüquq münasibətlərinə daxil olmadan öncə vəziyyəti daxil edilməlidir. Bəzi müəlliflər isə hüquqsubyektiv və hüquqi statusun eyniləşdirməklə onları ümumi hüquq və vəzifələrin məmuru (hüquq subyektivliyi) kimi müəyyən edirlər. Fərqli bir digər mövqeyə görə mürəkkəb və kompleks hadisə kimi hüquqi status özündə hüquq və vəzifələrlə yanaşı, hüquqsubyektivliyini, qanuni maraqları, hüquq bərabərliyi və hüquqi statusun digər təminatlarını daxil etmək vacib hesab olunur. Bəzi müəlliflər isə hüquqi status və hüquq vəziyyət anlayışlarını fərqli anlayışlar kimi nəzərdən keçirməyi düzgün sayırlar. Əgər hüquqi status bütün şəxslərdə eyni olduğu halda hüquqi vəziyyət isə konkret hüquq münasibətinə daxil olan şəxs üçün müəyyən hüquq və vəzifələrin meydana gəlməsi ilə xarakterizə olunur. Bununla da, hüquqi status anlayışı hüquqi vəziyyət anlayışı vasitəsilə izah olunur. Bunun əleyhinə olan əsas mülahizə ondan ibarətdir ki, etimoloji baxımdan status sözü latın dilindən tərcümədə vəziyyət kimi izah olunur və dolayısı ilə status və vəziyyət terminləri arasındakı fərq sözlərin ayrı dillərdə ola termin olmasıdır.(5,135-136).

Fikrimizcə, hakimin statusunun anlayışını müəyyən edərkən S.S.Alekseyevin bu məsələdə yanaşmasını metodoloji baxımdan daha düzgün he-

sab etmək olar. Müəllifə görə hüququn subyektivi və hüquq subyektivliyinə malik olan şəxs anlayışlarını da əhatə edən daha geniş anlayış hüquqi status anlayışıdır. Şəxsin hüquqi statusu haqqında danışarkən bu anlayış özündə həm hüquq subyektivliyini, həm də onun ictimai münasibətlərin müəyyən sahəsində və ya cəmiyyətdə hüquqi vəziyyətini təşkil edən müəyyən qrup hüquq və vəzifələri nəzərdə tutulur. Məsələn, vəzifəli şəxsin hüquqi statusu haqqında danışarkən inzibati hakimiyyət subyektivliyinə, hakimiyyət mövqeyində olaqla imperativ səlahiyyətlərinə uyğun olaraq bu və ya digər məsələləri həll etmək imkanında olan şəxs başa düşülür(4,70).

Yuxarıdakı mövqelərə uyğun olaraq hakimin statusu barədə də müəlliflər arasında fərqli yanaşmalara rast gəlmək mümkündür. Bir mövqeyə görə hakimin statusu özündə onun konstitusion və digər hüquqi müddələrdə təsbit olunmuş hüquqlarını, vəzifələrini və müxtəlif istiqamətlər üzrə məhdudiyətləri birləşdirir. Hakim məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən və ədalət mühakiməsini həyata keçirən şəxs kimi, dövlətin vəzifəli şəxsi və məhkəmə ictimaiyyətinin üzvü kimi, qanunvericiliyə uyğun olaraq xüsusi statusa malik olan vətəndaş və cəmiyyətdə xüsusi vəziyyətdə olan şəxs kimi yanaşmalar mövcuddur. Bəzi yanaşmalara görə isə hakimin statusu barəsində danışarkən onun əmək funksiyasının anlayışa daxil edilməsi tələb olunur ki, bu funksiya da hüquqla mübahisə edən tərəflər arasında əlaqə yaratmaqdır. Hakimlərin statusu anlayışını mühüm əlamətlərini araşdırarkən hakimin həyata keçirdiyi funksiyaları və ya əsas təyinatını diqqət mərkəzində saxlamaq tələb olunur. Hakimin əsas təyinatı mübahisəni mahiyyəti üzrə həll etmək və bununla bağlı məhkəmə qərarı qəbul etməklə ədalət mühakiməsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Onun bu funksiyasının da statusuna daxil edilməsini müdafiə edən mövqeyə rast gəlmək mümkündür.

Göründüyü kimi, hakimin statusu anlayışına yanaşma birmənalı deyildir. Bu statusun elementləri barəsində də fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bir qrup müəllif bu statusun məzmununu fərqləndirməyi əsaslı sayaraq bildirirlər ki, hakimlərin statusu qanunda təsbit olunmuş müddəaları, daha



doğrusu qanunda hakimin təsbit olunmuş hüquq və vəzifələri özündə birləşdirir. Digər müəlliflər isə bu dairənin genişləndirilməsini və buraya hakimin hüquq və vəzifələri ilə yanaşı, hakimlə cəmiyyət və dövlət arasındakı münasibətlərini, qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən prinsipləri də daxil etmək lazım bilir.

Hakimin statusu anlayışı ilə əlaqədar elmi ədəbiyyatda mövcud olan mübahisələrdən biri onun məzmununa hakimliyə namizədlərə dair irəli sürülən tələblərin onun statusuna daxil edilib-edilməməsi ilə əlaqəlidir. Hakimin statusuna onun fəaliyyəti ilə bağlı məhdudiyətlərin, onların hakim kimi təyin edilməsi qaydasının, onların vəzifədən kənarlaşdırılması qaydasının, hüquqi məsuliyyətinin daxil edilməsini əsassız sayan yanaşmalara rast gəlmək mümkündür(6,68).

Fikrimizcə, bu məsələdə yaddan çıxarmaq olmaz ki, hakimliyə namizədlərə dair irəli sürülən tələblər və onların təyin olunması qaydası hakimin hüquqsubyektliliyinin tərkib hissəsi kimi daxil edilməlidir. Başqa sözlə, hakimin statusu özündə daha geniş anlayış kimi həm namizədlərə dair tələbləri, həm onların təyin edilməsi qaydasını, həm də onun fəaliyyətinə dair məhdudiyətləri və hüquqi məsuliyyət məsələləri daxil edilməlidir. Əks halda hüquq subyektliyi olmadan hakimin statusunu təsəvvür etmək mümkün deyildir. Ona görə yalnız məsələnin formal tərəfini əsas götürüb hakimliyə namizədlərə dair tələblərini hakim statusuna daxil edilməməsi məntiqsiz olardı. Unutmaq olmaz ki, həmin tələblər mövcud olmadan şəxs hakim ola bilməz və onun statusunun tərkib hissəsi sayılan hüquq və vəzifələri meydana gəlməyəcəkdir.

Hakimin statusunun əsaslarına onun fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə zəmanət yaradan müxtəlif təminatları aid etmək olar. Bu sırada təşkili-hüquqi və sosial-iqtisadi təminatları göstərmək lazımdır. Bu təminatları daha konkret şəkildə qanunda təsbit olunmuş ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosedurunda, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə müdaxilənin yolverilməzliyində, hakimin səlahiyyətlərinin dayandırılması və onlara xitam verilməsində, hakimin istefa vermək hüququnda, onun toxunulmazlığında, hakimin yüksək statusuna uyğun maddi və sosial təminatı kimi məsələlərdə görmək mümkündür.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 128-ci maddəsinin “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 100, 101-ci maddələri və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 53.1.5-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 17 yanvar 2022-ci il tarixli Qərarında da bu yanaşmanı təsdiqləmişdir. Məhkəmə Konstitusiyasının 128-ci maddəsi ilə təsbit edilmiş hakimlərin toxunulmazlığını onların hüquqi statusunun vacib təminatlarından biri kimi nəzərdən keçirir və bu təminatın hakimləri hər hansı təsir, təzyiq və təqiblərdən qorumaq məqsədini daşdığını bildirir. Bununla da, hakimlərin təminatlarını onun statusunun tərkib elementi kimi nəzərdən keçirir.

Hakimin statusu ilə bağlı onun maddi hüquqi və prosesual hüquqi aspektlərini fərqləndirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 7.0.13-cü maddəsində hakim anlayışına legal definisiya verilmişdir. Həmin anlayışa görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada hakim vəzifəsinə təyin edilmiş şəxs hakim hesab olunur. Hakim məhkəmənin sədri, onun müavini, kollegiya sədri və ya birinci, apellyasiya, yaxud kassasiya instansiyası məhkəməsinin hakimi kimi vəzifələrdə fəaliyyət göstərə bilər. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosesual Məcəlləsində hakimləri mülki işlər və kommertiya mübahisələri üzrə ədalət mühakiməsinin qanunla müəyyən olunmuş qaydada müvafiq məhkəmənin tərkibinə seçilmiş vəzifəli şəxslər kimi nəzərdən keçirilir.

Hakimin statusunun maddi hüquqi aspektində anlayışına hakimi ədalət mühakiməsinin həyata keçirən yeganə subyekt qismində müstəqil və qərəzsiz arbitr kimi xarakterizə edən əlamətlərini daxil etmək lazımdır. Bu baxımdan “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 92-ci maddəsində hakimə verilən anlayışı onun maddi-hüquqi anlayışı kimi qiymətləndirmək olar. Həmin maddəyə əsasən hakim ədalət mühakiməsinin həyata keçirmək üçün qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərə malik olan vəzifəli şəxsdir. Şübhəsiz ki, burada qanun dedikdə daha geniş mənada həm də Konstitusiyaya və Konstitusiyaya



siya qanunları başa düşülür.

Hakimin konkret iş üzrə baxıb həll edilməsi ilə əlaqədar səlahiyyətləri onun fəaliyyətinin prosesual aspektlərini təşkil edir. Bununla da etiraf etmək lazımdır ki, hakimin statusu ikili xarakterə malikdir və onun funksiyası hər iki aspektinin nəzərə alındı-

ğı halda tam şəkildə realizə olunması mümkündür.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək hakimin statusunu ən ümumi şəkildə Konstitusiya və qanunlarda məhkəmə hakimiyyətinə, daha konkret olaraq hakimə aid edilən səlahiyyətlərin və vəzifələrin məcmusu kimi müəyyən etmək olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
2. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. 10 iyun 1997. <https://www.e-qanun.az/framework/3933>
3. “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 128-ci maddəsinin “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 100, 101-ci maddələri və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 53.1.5-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” AR Konstitusiya Məhkəməsinin Qərarı. 17 yanvar 2022-ci il.
4. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия. Опыт комплексного исследования.- Москва, Статут, 1999. - 712 С.
5. Груздев В.В. Правовой статус как общетеоретическая и цивилистическая проблема // Актуальные проблемы российского права. - 2007.- № 2. - С. 134-140.
6. Гончаренко С.Ф., Набатникова Е.А. Понятие правового статуса судьи и подходы к его определению // Устойчивое развитие науки и образования. – 2022, № 6, - С. 66-71.
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. Курс лекций. - Москва, 2001, – 776 С.
8. Теория государства и права. Часть 2. Теория права: Учебник / Под ред. М. Н. Марченко. – Москва, Издательство «Зерцало-М», - 2011, - 336 с.

Кенюль Ахундова

Понятие и признаки статуса судьи

В статье рассматриваются теоретические подходы и законодательная дефиниция к определению понятия «статуса судей» и выделяются наиболее общие признаки в общетеоретическом аспекте данной правовой категории. Подвергнуты анализу вопросы соотношения понятий правовой статус и правосубъектности. Особое внимание уделено признакам правовой статус судей. Автор формулирует общетеоретическое понятие правового статуса и статуса судей.

Konul Akhundova

The concept and signs of the status of a judge

The article discusses the theoretical approaches and legislative definition to the definition of the concept of "status of judges" and highlights the most common features in the general theoretical aspect of this legal category. The questions of correlation between the concepts of legal status and legal personality are analyzed. Particular attention is paid to the features of the legal status of judges. The author formulates the general theoretical concept of the legal status and the status of judges.